

Gudbrandsdalen i dansketida, et regionhistorisk perspektiv¹

Av Øystein Rian

Regionhistoren dreier seg om å sammenlikne, leite etter større mønstre og trekke lange linjer. Den har sin særlige begrunnelse når det gjelder eldre tider, men før 1600 er Norge et kildefattig land, fordi de gamle kildebevarende institusjonene bukket under på 1500-tallet. Å forske i dette hundreåret har ikke gitt lokalhistorikere mye vann på mølla – i Lillehammer-historien finner vi for eksempel den spennende og vidtrekkende overskriften ”Ny tankegang og ny virkelighet” om det store tidsskiftet på 1500-tallet, men omtalen av denne omveltningen fyller bare ei halv side.²

16-1700-tallet byr på flere kilder. Da var det sterke statsapparatet til oldeborgmonarkiet bygd opp med alle sine byråkratiske funksjoner. Kildene fra den tida har i dristige historiske byggverk blitt brukt til å rekonstruere jordeiendomsforholdene langt bakover i tid,³ men i seinere år har den retrospektive metoden i norsk agrarhistorie vist seg å ikke holde. Postulatet om lange og stabile linjer i eiendomsstrukturen fra tidlig mellomalder til 1661 har blitt erstattet av forskning som viser at det skjedde hyppige og omfattende forandringer. Eierforholdene var ustabile og forandret seg sterkt.⁴

Da er det også nødvendig å problematisere bondebegrepet. Helt opp til det siste hundreårsskiftet pleide historikerne å kalle hele den norske bygdebefolkningen for bønder – de delte sjelden gardbrukerne inn i ulike sjikt. Nyere forskning har trukket denne monososiale tolkningen i tvil.⁵ Og det viktigste spørsmålet blir da hvor grensene bør trekkes mellom det vi kan kalle bondeelite eller regionalt aristokrati og den alminnelige bondebefolkningen. Vi vet mye om årsakene til forenklingen. Stat og embetsmenn i dansketida trakk et skille mellom rangspersoner og resten av befolkningen. Det innebar at bondeeliten havnet i allmuen. Hans

---

¹ Bearbeidd foredrag, holdt på seminaret *Gudbrandsdalen – arkeologi og eldre historie*, Maihaugen 19. januar 2010. De fleste avsnittene her er sammenfatninger av framstillinger i mange lokalhistoriske bøker og artikler om Gudbrandsdalen. Mer spesifikke opplysninger er forsynt med referanser.

² Magne Rugsveen, *Steinalder til 1600-tallet*, i Magne Rugsveen og Cæcilie Stang, *Der veger møtes. Lillehammer og Fåbergers historie*, bd. 1. Lillehammer:156.

³ Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen, *Kven åtte jorda i den gamle leigendingstida?* Trondheim 1972 (opprett fra Heimen, bd. IX, 1952-54).

⁴ Tor Weidling, *Kven åtte jorda? En vurdering av resultater og metode i studier av eiendomsforhold i middelalder og tidlig nytid. Historisk tidsskrift (HT) 2003:349-79*; Tor Weidling, *Godsstruktur og strukturering av gods. Tomb-godset i Råde fra middelalder til ca. 1680. HT 2008:265-87*; Audun Dybdahl, *Munkeliv klostets jordegods frem til 1463. Kilder og realiteter. HT 2008:225-64*.

⁵ Øystein Rian, *Embetsstanden i dansketida*. Oslo 2003:19-24., 45-49, 95-102; Øystein Rian, *Konge – embetsmann – undersått: et trekantdrama i dansketida*, i Anne Tone Aanby (red.), *Egdene og de ti bud. Mentalitetshistorisk tilnærming til moral og rettsfølelse ca. 1600-2000*. Forskernettverk Agder 2008:5-16.

P. Hosar skriver i Skjåk-historia at det fantes både rike og fattige bygdefolk, ”men ingen [var] fine”.⁶

Hadde Gudbrandsdalen ligget i England, ville det øverste sjiktet i bondestanden tilhørt *gentryen*, og da ville disse storbøndene ha vært *fine*, mennene ville ha vært *gentlemen* og kvinnene ville ha vært *ladies*. De ville ha hatt hand om både rettsvesen og administrasjon i sitt distrikt, slik som de engelske fredsdommerne hadde det. De ville ha sendt yngre sønner til et innlandsk universitet, og de ville ha hatt kontroll med kirka i lokalsamfunnet.

Den norske dansketida bør altså ses i komparativt lys, både kronologisk og synkront. Kronologisk er det da opplagt at Gudbrandsdalen i mellomalderen sosialt og politisk liknet mer på den engelske landsbygda, slik den var både da og i hundrevis av år framover, enn på Gudbrandsdalen slik den var fra 1537 til 1814/1837. I mellomalderen nådde noen slekter i det gudbrandsdalske aristokratiet helt til topps i riket, til det norske riksrådet og episkopatet.⁷ Et par hundre år seinere, i sin Danmark-Norges beskrivelse av 1729, skrev Ludvig Holberg at norske bønder la vekt på at de nedstammet fra gammel norsk adel.⁸ I 1695-96, etter at faren døde, bodde Holberg som 11-12-åring minst ett år hos fetteren til moren, sokneprest Otto Munthe i Fron.⁹ Trolig var det her han hørte om bøndernes adelige forfedre. Seinere på 1700-tallet forfektet både danske intellektuelle og norske patrioter påstander om at den norske odelsbonden var et edelt vesen. Odelsbondebegrepet ble da i bestemt form entall (*den norske odelsbonde*) upresist myntet på alle norske bønder, mens bønder i mer konkrete sammenhenger snarere ble omtalt som en simpel og enfoldig allmue. Begge oppfatninger forenklet virkeligheten og sperret for en klar forståelse av bondekulturen.

Jeg vokste opp i 1950-åras Gudbrandsdalen. Jeg husker det slik at bondefolk igjen hadde rukket å bli *fine*, ikke så mye i det åndsaristokratiske som Olav Aukrust skildret, mye mer i den urokkelige mentaliteten som Einar Hovdhaugen omtalte i artikkelen ”Dalen og dølane” i verket *Bygd og by i Norge*.¹⁰ Selv opplevde jeg det halvt utenfra som lærersønn – jeg syntes fåbergingene var slik jeg hadde lest om kineserne, de holdt maska i alle situasjoner, i en stoisk ro som særlig kvinnene var mestre i – bondekonene i Fåberg i 1950-åra var de ærverdige menneskene jeg har opplevd. Hvordan skal det forstås? Jeg tror bygdefolk gjennom lange tider har lært seg til strategier som har hjulpet dem til å klare seg mot truende

⁶ Hans P. Hosar, *Historia 1537-1800. Skjåk bygdebok*, bd. 2. Sjøk 1995:316-18.

⁷ Ivar Teigum, *Bygdebok for Vågå og Sel*, bd. 1. Sel og Vågå 2001:252-77; Yngvar Nielsen, *Det norske rigsraad*. Kristiania 1880:247-384.

⁸ Ludvig Holberg, Danmarks og Norges Beskrivelse (1729), i *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter*, bd. 5. København 1920:564.

⁹ Eiliv Vinje, Holberg, Ludvig. *Norsk biografisk leksikon*, 2. utg., bd. 4. Oslo 2001:323.

¹⁰ Einar Hovdhaugen, Dalen og dølane, i Trygve Ramberg (red.), *Gudbrandsdalen*, i serien *Bygd og by i Norge*. Oslo 1974:27-42.

krefter. Telemarkingene, som jeg seinere ble kjent med, er langt mer utagerende i sin selvhøvdning, mens gudbrandsdølene har holdt stillingen med sin stoiske fasade – slik klarte de seg mot fremmede futer og andre vonde krefter. Så fint og frisert som dette gikk det slett ikke alltid for seg på 15-, 16- og 1700-tallet, men bygdefolket høstet mer og mer erfaring og lagret den i den kollektive elefanthjernen sin.

Ett spørsmål som trenger seg på i en regionhistorie, er om Gudbrandsdalen virkelig var en region. Det er et overordnet spørsmål for hele bokprosjektet, men det trenger et svar for hver periode. Geografien er en konstant faktor, den gjør seg gjeldende til alle tider, men med varierende styrke og på ulike måter. Geografien var viktigere før enn den er nå, og med det sammenhengende nettverket av elver, omkranset av fjell, høye åser, utmark, skoger og villmark, kan det ikke være tvil om at Gudbrandsdalen var en egen region. Så er det opplagt at det fantes forskjeller mellom nord og sør, mellom fjellbygder og jordbruksbygder, mellom bygdesentrum og bygdeperiferi, mellom store, gamle gardar og nybygde plasser og småbruk, og det fantes ubygde strekninger som skilte mellom bygdelagene. Alle slike avstander og kontraster avleiret seg i dialektforskjeller. Men det var en enhet i mangfoldet.

Vi vet at folk satt ikke stille på gardene, tvert imot – de var på reisefot slik som langdistanse trailersjåførere. Det var mennene som stod for denne reisevirksomheten, de var handelskarer og kjørekarer. De ble også tvunget av en krevende øvrighet til pliktarbeid og militærtjeneste langt vekk fra heimen. Kvinnene ble dermed de som stod for stabiliteten, aller mest i familien og jordbruket, kanskje vi her har nøkkelen til å forstå mine urokkelige fåbergkjerringer. Men ikke alle kvinnene kunne leve slik. I de små heimene, særlig på husmannsplassene, der måtte de ut på arbeid. Og storparten av ungdommen måtte ut i tjeneste, både i bygda og lenger avgarde. Ser vi bort fra mennenes reisevirksomhet, kan vi skjematisk si at det var den sosiale toppen og den sosiale bunnen som var mest mobile og bandt Gudbrandsdalen mest sammen. De bondearistokratiske ættene var praktiserende regionalister ved at de hentet ektefeller fra jevnbyrdige i andre bygder, i den gudbrandsdalske *gentryen*.¹¹

I det geografiske og sosiale systemet som jeg her har snakket om var det også forhold som virket splittende. Jeg tenker på de bygdeinterne konfliktene som det var mange av, til dels mellom granner og i økende grad mellom etablerte gardbrukere og nyryddingsfolk – de tevlet om utmarka som ble stadig mer ettertraktet. Konflikter mellom nabobygder om utmarks- og seterrettigheter var både splittende og integrerende, splittende ved at de ble uvenner, integrerende ved at de måtte forholde seg til hverandre.¹² De bygdeinterne

---

¹¹ Einar Hovdhagen, Storgardar i Gudbrandsdalen, i Knut Ramberg (red.), *Gudbrandsdalen*. Oslo 1974:289-304.

¹² Ivar Teigum, *Bygdebok for Vågå og Sel*, bd. 2. Sel og Vågå 2004:133-38.

konfliktene styrket myndighetene. Det ble vanskeligere å holde felles bondefront, og øvrigheten kontrollerte det rettslige og administrative apparatet som partene måtte appellere til for å finne løsninger. Riktignok bemannet bøndene lagrettemannsombudene, og ved hjelp av dem deltok de i konfliktløsningene og de fikk offentlig erfaring. De bygdeinterne konfliktene utløste reintegrerende mekanismer med regionale forgreininger. Lagrettemennene kom jo også til lagtinget, og i klagesaker skal vi se at de spilte ei politisk rolle ut over bygdegrensene.

Om de norske dalførene har det dannet seg mytiske forestillinger som i varierende grad er feilaktige. Forestillingen om at de var avstengt fra omverdenen er bomskudd. Og Gudbrandsdalen var en av de minst avstengte med sine forgreininger og forbindelser mot sør og nord, vest og øst. Slik hadde det vært i lange tider. Den politiske interaksjonen hadde vært klart større i mellomalderen, og minnelser om den forplantet seg ved at erkesetet i Trondheim etterlot seg et stort jordegods i Norddalen, mens Hamar-biskopen etterlot seg et stort jordegods i Sjørdalen. Etter 1537 var det gudbrandsdalsfogden som tok hand om og bygslet bort alt dette godset.

I dansketida var det særlig den store handelsaktiviteten som åpnet for omverdenen, til Romsdalsmarkedet, til Grundsetmarkedet, til Røros og Kristiania, for å nevne de viktigste. Dette disponerte for smidighet i tenkemåten, selv om det også førte til tenkning i kategoriene ”de” og ”vi” og til økt vaksomhet mot dem som ville snyte en. Den som foretrekker ”enten eller”-tolkninger vil finne hver sin ammunisjon i debatten om bøndene levde i sjølberging eller pengehushold. Det er så mange belegg for begge deler at en kan skrive bare om stabbursmentalitet eller bare om handelsreiser, dvs. bare Olav Aukrust-tolkningen i diktsyklusen *Emne*¹³ eller bare Stein Tveite-varianten i hans påstand om bøndenes merkantile mentalitet.¹⁴

Finn Erhard Johannessen er avvæpnende eklektisk i Gausdals-historien. Han skriver at nesten alle handelstransaksjoner og lønninger ble fastsatt i penger. Slik sett var utviklingen av pengeøkonomien kommet langt i Gausdal på 1600- og 1700-tallet. Men så sier han at pengene hadde en viktigere funksjon som verdimål enn som byttemiddel, og kildene røper at det var lite penger blant folk. Han avviser den tveitske sentensen om at bøndene produserte det som svarte seg best, for, sier Johannessen, i det meste *måtte* bøndene gjøre det de gjorde for å klare seg; det forelå ikke alternativ som de kunne velge mellom – valgene forekom bare i mindre

---

¹³ Olav Aukrust, *Emne*. Oslo 1926/2002.

¹⁴ Første gang framsatt i Stein Tveite, *Jord og gjerning*. Oslo 1959/1975:19 og 60.

nisjer, som at gausdølene satset på kjøpsau i stedet for å vinterfø sau og at de solgte de store hestene som de avlet fram og i stedet brukte mindre hester fra Vestlandet i egen gardsdrift.¹⁵

Likheter og forskjeller er noe en regionhistoriker liker. Komparasjonen kan da gå både innover og utover, dvs. sammenlikninger mellom deler i regionen eller mellom Gudbrandsdalen og andre regioner. Forskjeller i regionen svekker ikke regionhistorien. De hjelper heller til forståelsen, fordi det dreier seg om sammenliknbare geografiske enheter. Komparasjon utad kan dreie seg om distrikt i nærheten, som Østerdalen, Valdres og Hedmark. Sikkert vil da økonomiske og sosiale særdrag komme til syne, men også likheter, trolig mest i forholdet mellom folk og øvrighet, enda den enkelte embetsmannen kunne gjøre stor forskjell, om han var dyktig eller udyktig, smidig eller steil, edruelig eller forfyllet.

Ett trekk ved Gudbrandsdalen er at det var langt til nærmeste by. Stein Tveite sa på et seminar nylig at den største ulykka som har rammet Agder var da Kristiansand ble grunnlagt i 1641.¹⁶ Hvis det er rett, var det en fordel for gudbrandsdølene at byen lå langt unna – det gav større frihet og armslag – det er bare å sammenlikne med mer bynære distrikt. Handelsfriheten var større i Gudbrandsdalen enn i bydominerte distrikt. Også utviklingen av bygdehandverk kunne gå sin gang med mindre byinngrep. Byen ble kanskje mer en inspirasjonskilde enn en hemsko, og de embetsmennene som skulle handheve byprivilegiene ble lite ivrige til å gjøre det, når de selv brukte bygdehandverkere.

Men helt fritt var det likevel ikke verken i handel eller handverk, og det er all grunn til å undersøke nærmere forholdet til kjøpmennene og handverkerne i Kristiania og til bymyndighetene der. Dels var det et juridisk forhold, dels et politisk med konkurranse om å påvirke myndighetenes handheving av privilegiene og kongens endringer av lovene. Dels var det et økonomisk og sosialt forhold, der ikke bare de store kjøpmennene spilte en rolle, men også bondehandlerne, dvs. *høkerne* ved innfartsveiene til Kristiania; for ikke å snakke om aktørene ute på bygdene: kramkarene, landkremmerne og mellommennene i tømmerhandelen.¹⁷

Jeg har vært inne på at denne perioden bør ses i lys av periodene før og etter. På 1500-tallet fant det sted en sosial nivellering: Gudbrandsdals-eliten mistet de verdifulle klientposisjonene sine. Dermed ble de heftet av fra den øvre maktpyramiden. De mistet også attraksjonskraft når det gjaldt videre inngifting til den norske restadelen som mer og mer

---

¹⁵ Finn Erhard Johannessen, *Gausdal bygdehistorie*, bd. 3. Gausdal 1990:189-90.

¹⁶ Stein Tveite: "Om å skrive regionhistorie for Agder 1350-1640". Innledning på Mandagsseminaret, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo (UiO) 23. november 2009.

¹⁷ Edv. Bull og Valborg Sønstevold, *Kristianias historie*, bd. 3. Oslo 1936:103-58; Knut Sprauten, *Oslo bys historie*, bd. 2. Oslo 1992:328-34.

avgrenset seg fra resten av befolkningen. De som ble sittende igjen i dalen var da bare i noen få tilfelle godsrike. De andre medlemmene av disse ættene hadde store garder, men lite leilendingsgods. Noen av dem var til og med leilendinger, riktignok på store garder.

I denne situasjonen kom reformasjonen som et overgrep fra en fjern dansk konge. I den gamle kirken var bispemakta ytterst viktig. Maktpolitisk hadde reformasjonen seiret når erkebiskopen og hamarbispen var borte – folket mistet sin egen kirke og fikk i stedet en kald og fjern øvrighetskirke. Hva som skjedde i Gudbrandsdalen er hyllet i dypt mørke, vi kan bare slutte fra allmenne trekk ved den norske reformasjonen. Folket var forbitret, og de saboterte ytelsene til den nye fyrstekirken. I ettertida ble det fortalt sagn om stemningen rundt om i landet, sagnene setter de lutherske prestene i dårlig lys og forteller at folk lengtet tilbake til den gamle kirken – dette var noe som den lutherske presten Peder Claussøn Friis la stor vekt på og skrev åpenhertig om.¹⁸ Motstanden mot å betale skatt og gjøre krigstjeneste bør ses i lys av den fremmedgjøringen som fant sted. Trolig ble den særlig følt og formidlet i elitesjiktet, de som mistet posisjonene i stat og kirke og i stedet måtte ergre seg over utenlandske lensherrer og futer og særlig over tjenerne deres – de drog gjerne som grashopper over bygdene og grafset til seg ytelser.

Det er nødvendig å supplere skriftlige kilder med sagnstoff. Det kan innvendes at sagn har flytt fra distrikt til distrikt, men de gir informasjon til mentalitetshistorien når det gjelder folks forhold til øvrigheten. Historien om Anders Bjørnstad i Vågå er døme på det. Han levde tidlig på 1600-tallet og var en kranglevoren bygdekakse som ikke fikk brukt sin lokale status i konstruktiv verksemd. Ifølge Ivar Kleivens gjenfortelling møtte han på ti ting på rad og bøtte ti daler på hvert ting for slåssing. Da han hadde betalt den tiende boten, spurte han sorenskriveren hva en nevedask ville koste. ”Ti daler, min Anders”, svarte skriveren. Anders slo da til skriveren så han falt under bordet. Så la Anders ti daler på tingbordet, gjorde et rundkast så det skranglet i sølvspennene, og sa: ”Ja, no ha é bøtt tie dale på tie ting, og ikkje ting imillom, men endå dansa é her i sylvspente sko og sit Bjønnstad like radt.”¹⁹

Halvdan Koht hørte ei futesoge fra Heidalen, den var om Tore Steine som levde på slutten av 1700-tallet. Han førte ofte saker for bygdefolk mot embetsmennene. En gang da han kom til tinget for å betale skatt til futen, tok han fram en femdaler og slo i bordet. Og så

---

¹⁸ Oluf Kolsrud, *Folket og reformasjonen i Noreg. Heidersskrift til Gustav Indrebø på femtiårsdagen*. Bergen 1939:23-53; Øystein Rian, Peder Claussøn Friis og Agder-miljøet, i *For Norge, kjempers fødeland. 12 portrett frå dansketida*. Oslo 1997:69-89. Se også Øystein Rian, *Reformasjonen som katastrofe i Norgeshistorien. Historie* 2005, 15. årg., nr. 1:18-27.

¹⁹ Ivar Kleiven, *Segner fraa Vaagaa*. Kristiania 1894:192; Halvdan Koht, *Norsk bondereising*. Oslo 1926/1975:239.

sa han: ”Nummer ein sa fanden, han fekk ein faut”. ”Hva sier han da når han får en bonde?, spurte futen. ”Det er sjelda det skjer, det,” sa Tor Steine, og dette ble et ordtak i bygda.²⁰

Slaget ved Kringen i august 1612 kom som en kontrast til det som her er fortalt. I tida etter ble slaget hausset opp. Først var det danskekongen som tok det i bruk i sin propaganda, så ble det brukt til gudbrandsdalsk oppbyggelse, og dessuten til å underbygge påstandene om at nordmennene var et modig fjellfolk som forsvarte konge og fedreland uten å blunke. Det som i vår sammenheng er mest interessant med Kringen, er at her fungerte det gamle sosiale nettverket, mobilisert av et ledersjikt i bondesamfunnet. Ingen konglige embetsmenn var med ved Kringen – bøndene gjorde det sjøl. Det synes jeg er tankevekkende – det var en koordinerende innsats som skulle til, det trengtes handlekraft, lederskap og vilje til å følge ledere. Massakeren etterpå var nok heller ikke spontan, men svaret på et påtrengende problem: Hvordan skulle et sivilt bondesamfunn sikre seg mot en gjeng profesjonelle soldater? Bøndene gjorde kort prosess av frykt for å miste kontrollen.²¹

Andreas Holmsen likte å omtale det som var verd å merke seg i historien som lærerikt. Jeg synes Kringen er lærerik ved at den røper bøndenes sjølorganiserende evne under et regionalt lederskap – i kontrast til deres sterke motvilje mot å rette seg etter kongelige påbud om krigstjeneste. Motivet var åpenbart: Kringen var gudbrandsdølenes egen krig, den gikk ut på å forsvare egne bygder mot en truende fare. Bønder på Østlandet under Kristian 4.s to norske kriger var villige til å være i leir rimelig nær heimtraktene, men de strittet imot å ligge ved svenskegrensa.²² Der risikerte de å bli kommandert inn i Sverige, slik bøndene i Båhus len ble tvunget til et halvt år før Kringen. Det fikk katastrofale konsekvenser: I slutten av februar 1612 ble båhusleningene slaktet ned i Nya Lödöse kirke og på kirkegården der.²³

Gudbrandsdalen var ikke blant de mest urolige områdene i landet. Agder og Telemark var mer urolige. Kanskje skyldes forskjellen den før omtalte store avstanden til nærmeste by, i kombinasjon med det gamle fasttømrete sosiale systemet med en bondeelite som tross alt hadde mer å tape enn å vinne på omfattende konflikter. Det var riktig nok vanlig i Norge at den detroniserte eliten fra mellomalderen hadde etlinger som var motstandsledere. Men de kunne fungere på ymis vis. I visse høve opptrådte de som rabulister, det var når ulike

---

²⁰ Koht 1926/1975:247.

²¹ Sjur Lonbakken, ”Gje ly” godt folk no er fiende kome i lande! Slaget ved Kringen: ein studie av føresetnadene for slaget mellom skottar og lokale bønder ved Kringen i Gudbrandsdalen hausten 1612. Masteroppgåve i historie, UiO 2007.

²² Atle Simonsen, *Militære forordninger og de norske bøndenes reaksjoner på disse 1536-1613. En studie med hovedvekt på krav og motstand under Den nordiske syvårskrigen og Kalmarkrigen*. Hovedoppgave i historie, UiO 1998:74-121; Oscar Albert Johnsen, *Hanibal Sehesteds statholderskab 1642-1651. Et tidsskifte i Norges historie*. Kristiania 1909:42-83.

²³ Øystein Rian, *Den nye begynnelsen 1520-1660. Aschehougs Norgeshistorie*, bd. 5. Oslo 1995:148-51.

omstendigheter sammensverget seg til åpne konflikter eller når det var bygdekakser som ikke ble sosialisert inn i en bygdeoffentlig struktur – de kjørte sitt eget løp. Faren for det siste var absolutt til stede i en periode da myndighetene egentlig slett ikke anerkjente at folket kunne organisere seg på noen annen måte enn ved å være øvrighetens nikkedukker. Ved at bøndenes kollektive handlingsevne ble hemmet, kunne enkelte ressurspersoner virke som løse kanoner, snart til skade for sambygdingen, snart for embetsmenn.

Bortsett fra krigsmotstanden fram til midten av 1600-tallet var det skattene og måten de ble krevd inn på som utløste breiest bondemotstand, og da kunne denne motstanden arte seg som en regionomfattende affære, dvs. at bønder fra store deler av Gudbrandsdalen gikk sammen om å protestere. Den sterkeste protesten kom i den såkalte ”gudbrandsdalske sak”. Den hadde mindre kjente forgreininger tilbake til den tid Hannibal Sehested var stattholder i 1640-åra. Da gikk bøndene fra hele Gudbrandsdalen flere ganger sammen om å klage over byrdene sine. Det gjorde de også i 1651 da Fredrik 3. sendte to danske riksråder til Akershus len for å samle inn klager mot Sehested. Gudbrandsdølene klaget i fellesskap over alt det fogden hadde presset dem til å betale. Trolig fortsatte de med å skrive slike supplikker i 1650-åra. Og til hyllingen av Fredrik 3. som enevoldskonge i 1661 kom det inn to kollektive supplikker, en fra sørdalen og en fra norddalen, dvs. fra de to sorenskriveriene som Gudbrandsdalen var delt inn i.²⁴

Disse klageaksjonene ble organisert slik at lagrettemenn fra hver bygd kom sammen for å få til supplikkene, av og til aktivt støttet av enkelte embetsmenn, slik som soknepresten i Fron, Iver Pedersen Adolf i 1660-åra. I historieskrivingen om ”den gudbrandsdalske sak” har han skygget for bøndene – de sørget for den kollektive organiseringen til tross for at myndighetene motarbeidde slik virksomhet. Klagene i 1661 rettet seg mest mot fogden Jens Madsen. Fogden ble suspendert, og det ble nedsatt en kommisjon som reiste gjennom hele dalen og undersøkte klagene. Det utspilte seg sterke scener på tingene, og flere bondeledere trådte fram og talte. Både prest og fut hadde mektige allierte i embetsverket, men futen trakk det lengste strået. Han ble i 1662 frikjent av lagmannen i Kristiania. Han het Vittekind Hus og var dommer i saken enda han var svoger til Jens Madsen! Myndighetene gjennomførte ikke denne frifinningen uten å vite hva de gjorde. Vittekind Hus ble oppnevnt som dommer etter forslag fra tidligere gudbrandsdalsfogd Jørgen Philipsen – han søkte stattholder Iver Krabbe

---

²⁴ *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642-1652*, bd. 1. Christiania 1896-1901:178, 308-9, 324-25; bd. 2. Christiania 1903-6:115-18; Riksarkivet. Stathaldararkivet, DX, 15. Dokument frå Sehested-kommisjonen 1651-52; Vera Eriksen og Rolf Fladby (red.), *Norske supplikker 1660-1662*. Oslo 1990:131-39.

om det på vegne av Jens Madsen.²⁵ Bøndene i hele Gudbrandsdalen gikk da sammen om en supplikk som protesterte mot at Vittekind Hus skulle dømme, men de protesterte forgjeves – de hadde trening i det, for de hadde gjort det i 17 år. De fikk et plaster på såret to år etter, da Jens Madsen ble erstattet med en ny fogd – men de så like lite til de tapte pengene.²⁶

En annen motstandsårsle var i ferd med å bygge seg opp hundre år seinere, mot ekstraskatten av 1762. Misnøyen var stor, og skatteinngangen sviktet. Da var det én mann, Per Pålson Solbrå fra Sør-Fron, som viste ledertakter. Han reiste rundt i bygdene og talte med folk om skatten, og de begynte å organisere støtte til en supplikk til kongen. Den videre utviklingen illustrerer at det kunne være en ulempe å ha en så lang og tungvint vei til hovedstaden – det var mye lettere for Kristian Lofthus å dra til København fra Agder. I Gudbrandsdalen fikk embetsmennene tidlig greie på hva som var i gjerde. Presten i Øyer skrev til fogden Johan Adolf Pram at Per oppviglet folk mot ekstraskatten. Fogden innhentet da ordre fra amtmannen om å arrestere Per Solbrå. Men bøndene i flere bygder reagerte på samme måte som egdene gjorde 22 år seinere da Lofthus skulle arresteres. Folk strømmet først til Solbrå og så til Øyer da Per igjen drog dit. Der opptrådte 2-300 mann så truende at futen måtte reise heim uten å ha arrestert Per.

Da sørget amtmannen for at Pram fikk militære forsterkinger. Per rømte nordover igjen, men om natta til 24. februar 1765 ble han overrumplet av de militære styrkene. De fant ham da han overnattet hos søskenbarnet sitt på Svenstad i Venabygd. Samme natt ble Per Solbrå i full fart ført nedover dalen – på Jevne i Øyer ble han lagt i jern og så transportert videre til Akershus festning – framgangsmåten var nøyaktig den samme som mot Lofthus i 1787. Etter dette ble det tatt opp forhør på bygdetingene i dalen. Embetsmennene fristet bøndene med at de kunne legge all skylda på Per Solbrå – de skulle bare si at han hadde eglet opp allmuen, men bøndene nektet unisont å gjøre det, og dermed var det svært tynt det øvrigheten hadde på ham. Etter ti måneder på Akershus ble Per Solbrå løslatt i slutten av oktober 1765; han kom tilbake til Fron i begynnelsen av november. Kort tid etter døde han, trolig hadde helsa fått en knekk i fangenskapet på Akershus.²⁷

Disse affærene røper at bøndene kunne si fra og stå sammen over bygdegrensene, men de klarte ikke å forandre vesentlig på maktforholda. Det fantes variasjoner og kontraster i atferden fra bygd til bygd. Det gjorde utslag om bygda hadde modige og taleføre ledere eller

---

²⁵ *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662-1669*, bd. 1. Christiania 1908-10:12.

²⁶ Kåre Lunden, Utgangen på ”Den Gudbrandsdalske sak” i 1660-åra. *HT* 1971 (bd. 50):423-28. Jf. O.A. Øverland, Forviklinger paa Oplandene i Midten af det 17. Aarhundrede, *HT* 2. rk. IV (1884):273, V (1885):1-50.

²⁷ Ivar Kleiven, N Per Sålbrå og ekstraskatten 1764, Ivar Kleiven, *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen. Fronbygdin*. Oslo 1930:303-9; Ragnar Øvrelid, *Historia om Fron fram til 1940*. Fron 1987:143-44.

ikke, men den felles evnen til å motstå fristelsene til angiveri er et trekk ved historien om Per Solbrå.

Samme holdning hjalp haugianerne da de møtte presset fra øvrigheten på begynnelsen av 1800-tallet. Den religiøse overbevisningen styrket motet, og kvinnene trådte for alvor inn på den offentlige scena. Det gjorde for eksempel Gjertrud Mælumsvangen i Kvam. Da presten sa til henne at han ville sette henne i gapestokk, skal Gjertrud ha svart: ”Ja, det skulle du riktig gjera, så fekk eg tala til alle som var i kyrkja.”²⁸

---

²⁸ Sverre Hov, *Kyrkjeliv og kyrkjer*, i Knut Ramberg (red.), *Gudbrandsdalen*. Oslo 1974:265.